

Újabb adatok a Régi Magyar Könyvtárhoz

1.

Aprónyomtatványok

A Magyar Könyvszemle 1912. évfolyamában közölt könyvjegy-szerű nyomtatvány¹ egyike a ritkább esetben megmaradt ilyenemű régi magyar vonatkozású nyomdai termékeknek. A következő sorokban három olyan exlibrist ismertetek, amely csupán csak mozgó betűkből és nyomdai díszekből szedetett ki. Előállítási koruk jócskán megelőzi a Magyar Könyvszemle 1680. évben készült könyvjegyét.

a)

[1616—17. Heidelberg]

Eft spes, vita, salus, requies & gloria Christus.

ANDREAE PRAGAI

Cui Deus immenſi det gaudia ſummus olympi.

A szöveg felett 18×11 cm méretben inda-, sárkányfej- és angyalka-motivumú fejléc. E könyvjegy, amelynek itt teljes szövegét közöltem, 63×12 cm nagyságú papirosszatag-alakúra van kézi ollóval körülvágva. Az ép állapotban levő eddig ismert egyik példánya a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárának exlibris-gyűjteményében van, a másik ugyanott *Keckermann* „Systema Systematvm“ című, Hanoviában 1613-ban megjelent munkájának első kötetébe az elülső órlap B. lapján van beragasztva.

E nyomtatványban megnevezett *Prágai András*, akinek származási helye (a sopronmegyei) Nemeskér község,² miután itthoni tanulását Sárospatakon befejezte,³ 1616. július 27-én iratkozott be a heidelbergi egyetemre.⁴ Szenci Molnár Albert 1618 elején Oppenheimban megjelent *Secularis concio evangelica* című művének előszava szerint Prágai az 1617. évben is még Heidelbergben tanult.⁵ De hogy ott maradt-e a következő évekre is, vagy tovább bűjdosott Marburg egyetemére, mint Németország második olyan főiskolájára, amelyet az akkori magyar kálvinista papjelöltek tovább-tanulás céljából felkerestek, biztosan megállapítanom nem sikerült. Azonban abból a körülményből, hogy az 1616—17. években tartott három vitatkozását⁶ — mai

¹ MKSzele 1912: 154. s mell.; l. még *Herepei J.*: Adatok a RMK. I. és II. kötetéhez (Kolozsvár, 1939.) 15.

² *Dézi Lajos*: Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. 75.

³ *Színnyei*: Magyar írók XI, 106.

⁴ Sárospataki Füzetek 1862: 562.

⁵ *Dézi*: i. m. 80.

⁶ EM. 1911: 350. és RMK. III/1: 351—355.

ismereteink szerint — több nem követte, feltételezzük, hogy mégis csak befejezte tanulmányait s 1618-ban már vissza is tért hazájába. Bárha 1628-ban már mint szerenesi prédikátorral s Rákóczi György tekintélyes udvari papjával találkozunk,⁷ mégis valószínűbbnek tartom, hogy könyvjegyet könyvtára megalapításakor, vagyis külső országbeli bújdosása idején készítette. Az a körülmény pedig, hogy Kerckermann fentebb idézett könyvének préselt bőrkötése A * P/1616 superexlibris nyomatott, bizonyítja, hogy e mű még 1616-ban került Prágai András tulajdonába. Ezzel tehát az exlibris nyomtatási kora is meghatározottatott 1616, esetleg 1617-ben, míg a nyomtatás helyéül Heidelberg állapítható meg.

A *Szekely Nemzeti Múzeum* könyvtárában levő Mornayus Plessiacus Marlianus F. „Mysterium Iniquitatis seu Historia Papatvs“ című Salmurbán 1612-ben megjelent művének belső borító-lapján a fenti exlibrissel mindenben megegyező rongált könyvjegyet találtam; ebből azonban a név durván ki van vakarva. Arra való tekintettel, hogy e könyv pergament-kötéséről A * P/1617 superexlibris betűzhető ki, bizonyos, hogy ez a rongált könyvjegy is a Prágai Andrásé lehetett.

Általános szokása volt az akadémiát járt diákoknak, hogy odakünn vásárolgatták össze könyvtárak egyes darabjait; ezeknek száma azután hazatértükig legtöbbször egészen tekintélyesre növekedett.⁸ De ugyancsak külföldön köttették be könyveiket s ugyanakkor a bekötési táblába belenyomatták nevük kezdőbetűit és a megfelelő évszámot. Az előbb közölt példa azonban arra utal, hogy az ú. n. superexlibrisek, valamint az egyszerű kézi bejegyzések helyett és mellett szokásban volt a valóságos exlibrisek használata is. Minthogy pedig a művészi-kézzel külön erre a célra metszett dúcok, vagy lemezek költségeit a szerényebb anyagi javakkal rendelkező diákok nem tudták fedezni, helyettük egyikük-másikuk nyomdai szedéssel-nyomással előállított olesó könyvjegyet készítettett és ragasztott be könyvtárának köteteibe. Ezzel azután tulajdonképpen már meg is határoztuk, hogy ilyen fajta nyomtatványaink inkább külföldön készültek. Minthogy pedig szövegük latin nyelvű, ennélfogva példányaik a Rég Magyar Könyvtár III. kötetéhez sorozhatók pótlékképpen.

b)

[1641. Leyda]

Eit Spes, Vita, Salus, Requies, & Gloria Christi

MATTHIAE GÖNCZI.

Cui DEUS immenſi det gaudia fummus Olympi.

E könyvjegy 6,5×13,5 cm méretű papirosszalagalakúra van kézi ollóval körülvágva. Ép állapotban levő egyik példánya a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárának exlibris-gyűjteményében van. Legújabbban egy másik példányát is megtaláltam az erdővidéki református egyházmezei könyvtárában Baróton, az 1639-ben Cantabrigiában nyomtatott „Expositio Epistolae D. Pauli Ad Colossenses“ című könyv címlapjának B. lapjára felragasztva. A körülnyírt papiros méretei 5,7×15,1 cm.

E nyomtatványban megnevezett *Gönczi Mátyás*, hazai tanulmányainak elvégzése után, 1640. június 16-én iratkozott be Franekera egyetemére,⁹ majd

⁷ RMK. I, 253.

⁸ *Herepei J.*: Bethlen G. kiválasztottjai. I. Szilvási K. M. (Kolozsvár, 1939) 17.

⁹ TörtTár. 1886: 605.

háromnegyed évi itt-tartózkodás után tovább bújdosva, 1641. március 30-án (harmine éves korában) vététt fel a leydai egyetem teológiai karára.¹⁰ Meddig tartott külföldet-járása, adatok hiányában meg nem állapíthatom, minthogy nevére legközelebb csak 1647–48-ban akadtam rá. Ekkor a mai abaújtornamegyei Fűzér lelkipásztora,¹¹ majd 1654-ben Felsőbányán pap s a nagybányai egyházvidék esperese.¹² De korhatározó erőt nem tulajdoníthatok e könyvjegy második sora alá egykorú kézírással jegyzett *Et Succesoris, Michaelis Dobrai* szavaknak sem. Ebből ugyanis mindössze csak annyi bizonyos, hogy e könyvjeggyel megjelölt könyv tulajdonosa Gönczi után Dobrai Mihály volt. Ennek nevével külföldön tartott egyik vitatkozásának címében találkozunk legelőbb, 1657. június 3-án Utrechtben.¹³ Minthogy pedig a leydai akadémiára 1661. december 7-én való beíratkozásakor csupán huszonkilenc esztendő volt,¹⁴ e könyv aligha került birtokába az előbb említett időpontnál sokkal korábban. Nyomatványunk keletkezési idejét azonban döntő erejű bizonyítékaival pontosan meghatározza a következőkben ismertetett könyvjegy.

c)

[1641. Leyda]

Eft Spes, Vita, Salus, Requies, & gloria Christi
MATTHIAE GÖNCZI,
Cui Deus Immenſi det gaudia ſummus Olympi.

E könyvjegy 19×8'2 cm. nagyságú papirosszalag-alakúra van kézi ollóval körülvágva. Ép állapotban levő egyetlen példánya a sepsiszentgyörgyi *Székelv Nemzeti Múzeum* könyvtárában van a „Ivstiniani Institutiovm Libri III“ (H. n., 1574.) című könyv címlapja B. levelének aljára felragasztva (Az exlibris második sora utólagosan két vízszintes vonással tintával kihuzatott). Nyomatványunk az előbb ismertetett könyvjegytől csupán csak a betűs a papiros méreteiben, továbbá az egyes betűk és jelek változatában tér el; egyebekben különben ugyanazon nyomda termékének tarthatjuk.

A bizonyítékok szerencsés találkozása következtében könnyen megállapíthatjuk e nyomatvány, valamint a megelőző könyvjegy előállításának pontos idejét és helyét. Ugyanis e könyv elülső örlevelének A. lapján a lap felső szélén.....¹⁵ *Gönczi. Lugduno Batavor(um). Anno 1641. mense Quintili* bejegyzés olvasható. Ebből pedig — az egykori szokást tudva — az állapítható meg, hogy Gönczi Mátyás 1641. júliusában Leydában szerezte ezt a könyvet. E mellett azután még arra is következtethetünk, hogy exlibrisei a vásárlás időpontjában még nem voltak készen. Ezt meg az a körülmény bizonyítja, hogy a felragasztott könyvjegy alatt, átvilágítás mellett, az előbbi kézírással mindenben megegyező, szép, gondos vonásokkal papirosra vetett három sornyi terjedelmű szöveget betűzhetünk ki. Ezek a szavak pedig tartalomban teljesen megegyeznek azokkal, amelyeket Gönczi a könyvjegyre is rányomatott. Tehát világosabban szólva: a kézírásos exlibrist a nyomtatott könyvjegy elkészülése után ragasztotta le a tulajdonos. Máskü-

¹⁰ Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. XVI, 210.

¹¹ Magyar Prot. Egyháztört. Adattár XIII. évf. 13.

¹² RMK. III/1: 574.

¹³ Uo. III/1: 613.

¹⁴ Archiv XVI, 214.

¹⁵ Egy szó kiszakadva.

lönben ugyanis nem lett volna szüksége előbb kézírással beírni ugyanazt a szöveget, amelyet azután a kész nyomtatvánnyal amúgyis leragasztott.

De hogy e nyomtatványnak nem később, hanem éppen az 1641. évben, közelebről meghatározva pedig 1641 második felében kellett készülnie, tanúság erre a könyv elülső örlevelének A. lapjára ismeretlen egyén által feljegyzett szöveg; e szerint ugyanis *Anno 1641 8 Debris. Jót kezemhez ez könyveczke mely én hozzám Gönczj Matyas Uram ajandeka. Lugdunumban való mulatozásakor.* Ebből azután az is következik, hogy Gönczinek 1641. december 8-a, vagyis az elajándékozás megtörténte előtt kellett e könyvjegyet a könyvbe beragasztania.

Erdemes megemlítenem, hogy mind *Prágai András*, mind pedig *Gönczi Mátyas* könyvjegyeinek szövegében a jelmondatok teljesen megegyeznek, holott egészen más országban s mintegy negyedszázadnyi időköz által elválasztva készültek. Ezt az egyezést azzal magyarázom, hogy e jelmondatok az ilyenfajta exlibriseknél hosszú időn keresztül általánosan használt, állandó szöveg-keret lehettek; ebbe azután a tulajdonos nevét egyszerűen csak belefoglalták.

2.

Az 1696. évi nagyszombati kiadású CORPUS JURIS HUNGARICI

Szabó Károly a Corpus Juris Hungarici 1696. évi nagyszombati kiadását ismertette,¹ több, mint harminc tőle ismert példányról emlékezik meg. Kétség nélkül elfogadhatjuk, hogy ennek a hatalmas és közhasználatos munkának mindenik kiadása a szokottnál is több példányszámban hagyhatta el a sajtót, sőt tovább menve, meg kell állapítanunk azt is, hogy az 1696. évszámmal ellátott példányok között is akadnak olyanok, amelyek nem mindenben egyeznek meg a Szabó Károlytól közölt leírással.² Nyomozásaim során összehasonlítottam a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában levő két példányt a Régi Magyar Könyvtárban foglalt leírással, valamint a tulajdonomban lévő darabbal. Bár a Szabó Károlytól ismertetett példányok betűtípusai és szövegtördelése előttem ismeretlen, ezért megfigyeléseim nem terjedhettek ki minden lényeges jelenségre, ennek ellenére összehasonlításom eredményeképpen így is érdekes megállapításra juthattam.³

Először is az első kötetet véve vizsgálat alá, azt tapasztaltam, hogy a SzNM. 1.-nél a címlap előtt még egy külső címlevél van, amely összesen csak a *CORPUS | JURIS | HUNGARICI* szöveget tartalmazza az A. levél közepén. Meg kell még említenem, hogy ez a külső címlap — a rendelkezésre álló példányok között — csakis a későbbi kiadásúakban található meg.

A tulajdonképpeni címlap szövege, betűi⁴ és nyomása a SzNM. 1 és 2. példányánál teljesen megegyeznek egymással, csupán csak annyi eltérés észlelhető, hogy a piros és fekete betűket nem egyszerre nyomván, a reá-

¹ RMK. II, 1845. sz.

² *Herepei J.*: Adatok a Régi Magyar Könyvtár I. és II. kétéhez. Kolozsvár, 1939, 4—6.

³ A továbbiakban Szabó Károly leírását *RMK.*, a saját tulajdonomban levő példányt *HJ.*, a Székely Nemzeti Múzeum köteteit pedig *SzNM. 1.* és *SzNM 2.* jellel fogom jelölni.

⁴ Még a hibás betűk is, mint például a harmadik sor sántatalpú *H*-ja.

nyomás alkalmával nagyon csekély elcsuszás következett be. Különbösen szövegük mindenben megfelel a RMK-nak. Minthogy azonban az utóbbi leírása sorrelválasztást, valamint egyéb jellegzetes szedésbeli sajátyságot sem jelöl, ennél fogva biztosan meg sem tudjuk állapítani a kiadások azonosságát. Éppen ezért egybevetendőnek tartom a SzNM. 1 és 2. címlapjának szövegét a HJ-féle példánnyal, minthogy ez utóbbi a nyomdatechnikai lehetőségek szerint híven közöltetett.

E címlap betűiből határozottan megállapítható, hogy a SzNM. példányainak betűi nagyjában ugyanabból a készletből szedettek ki, mint amelyből a HJ. példány címlapja is készült, mégis lényeges eltérések is mutatkoznak. Ugyanis a SzNM. példányainál a 3. sorban a *SEU* dült betűkkel nyomtatott, a *Quae in* szavakat a 15. sorhoz tördelték hozzá, a 15. sorban *prioribus* kis kezdőbetűvel szedették, a 16. sor végéről a vessző hiányzik, külön 20. sort tördeltek *EJUSDEM REGNI* szavakból és a 21. sor végéről a vessző elmaradt. Az elválasztó rozetta-sor, UJ. 32 rozettájával ellentétben, 35 kis egységből, továbbá más formájú sorkezdő és záró nyomdai díszecskéből szedettek össze. Az impresszum egész sora álló betűkkel nyomtatott, ugyanitt a *Hörman* név után pont van és az *Anno* szó hiányzik. Még azt is megállapíthatjuk, hogy a SzNM. kötetének belső szedése is egymással teljes mértékben azonos, ellenben a HJ. példánytól a fenti különbségeken kívül még egyes címbetűkben és záródíszekben is eltér. Ezen kívül, bár szövegükben és betűtípusukban megegyeznek, tördelésük mégis sok változatot mutat. Különösen érdekes, hogy mind a három példány 136. lapját tévedésből 139. sorszámmal jelölték. Ez azután világosan arra utal, hogy az egyik szedést a másik lenyomott szöveg után szedték újra, gondolkodás nélkül, betűhíven. Ezen kívül megemlítem a SzNM. példányaiban előforduló záródísz is, amely levélmotívumok és dicsfény által övezett *IHS* betűcsoportot ábrázol. Lenyomata teljesen új, vagy csak kevésbé használt ón-dúc használatát sejteti. Együttal olyan nyomdai dísz is láthatunk benne, amely a kétségtelenül 1696. évi kiadásúnak megállapítható HJ. példányban nem fordul elő, pedig e nagy munkának, a régi nyomdai anyag korlátolt mennyisége miatt, a meglevő betű- és díszkészlettel teljes mértékben meg kellett mozgatnia.

A második kötetben hasonlóképpen találunk eltéréseket. Bárha a címlap betűi nagyjában megegyeznek egymással s a jelvényképpen használt koronás magyar címer is azonos fadúc lenyomata, mégis a HJ. példányhoz mérve, a címlapra vonatkozólag a következő észrevételeket tehetem: A SzNM. 2-nél az 5. sorban *ET* dült betűkkel, a 6. sorban pedig az *INCLYTI REGNI* hasonlóképpen dült betűkkel szedették. A 9. sor végén a SzNM. 2-nél nincsen pont. A 11. sorban mind a SzNM. 1., mind pedig a SzNM. 2. *Sesquimil-* felszóval végződik, míg a többi szótag a következő sorhoz tördeltetett. A 12. sorban a SzNM. 1. és 2.-ben a *Comitijs* betűkkel szedették ki. Az elválasztó rozettasor HJ-nél 55, a SzNM. 1-ben 37 (közöttük az ötödik eltérő típusú), a SzNM. 2-ben pedig 36 egységet tartalmaz. Végezetül pedig a SzNM. 2. impresszuma ez: *TYRNAVLÆ, Typis Academicis, per Leopoldum Berger, Anno M·DCC·XXXIV.* — Tehát a SzNM. 2 későbbi kibocsátási idejéről meggyőző már maga a címlap, amelyen az 1734. évszámot olvassuk.

A címlevél B. lapjára szedett szövegre vonatkozólag pedig megállapíthatom, hogy a SzNM. 1 szedése majdnem teljesen azonos a HJ példányával, csupán csak a fejléc és a lapszél-cím tördelése tér el tőle s egyezik meg a SzNM. 2 hasonló szedésével. A fejléc hibás összetétele azonban kétségtelenül bizonyítja, hogy benne mégis csak újabb szedést kell látnunk. — E kötet számozott lapjainak szövegrésze a SzNM. 1 és 2-nél egymással mindenben egyező (még a 16. lapnak tévedésből 15-tel való jelölése is ugyanaz!), de merőben eltér a HJ példány szedésétől. Ennek legfőbb bizonyítéka, hogy HJ II. kötete cl.+ $\frac{1}{2}$ sztl. lev.+604 lapot, míg a SzNM. 1 és 2. cl.+ $\frac{1}{2}$ sztl. lev.+680 lapot tartalmaz. Tehát a SzNM. példányainál a teljesen azonos belső szöveg mellé külön címlevél nyomtatott, mégpedig az egyik 1696, a másik 1734. évszámmal. Hogy a keménykötés esetleges nagyobb rongálódását elkerüljem, csupán csak a SzNM. 2-nél sikerült megállapítanom, hogy a címlevél ragasztott, míg nem a SzNM. 1 esetében azt sejtem, hogy ez az ív eredeti fogásával függ össze. — A RMK-ral való összehasonlítás kapcsán azt látom, hogy a SzNM. példányai attól is eltérnek. Ugyanis a RMK-ban a címlap szövegében *ET* helyett &, a *Quinto* szó pedig kis kezdőbetűvel szedetett. Ezen kívül a RMK leírása 604 lap terjedelműnek jelöli meg a kötet tartalmát a SzNM 680 lapszámával szemben.

Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy az összehasonlított címlapok és kötetek mindegyike külön változatot képvisel.

A h a r m a d i k kötet azonban a SzNM. mindkét példányán nyomtatási évül már határozottan az 1734. évet mutatja. Bár típusára nézve csaknem egyezik a HJ példánnyal, mégis kivételt képez, hogy a SzNM. 11. sora *usque* szóval végződik⁵ s az *ad* szócska a 12. sor elejére tördeltetett. Továbbá a 12. sorban a *Sexcentefimum* szó után vessző (,) szedetett.⁶ A koronás magyar címer-jelkép alatt fonott díszekből képzett elválasztó vízszintes vonal, alatta pedig a *TYRNAVLÆ, | Typis Academicis, per Leopoldum Josephum Berger, Annô M·DCC·XXXIV.* szöveg van. — A kötet lapszámozása minden megszakítás nélkül folytatja az előző kötet lapszámait 681-től 800-ig. Tehát 120 lapot tartalmaz, nagyjában megfelelően a RMK példányának, amely talán kezdő lapszámozással 124 levelet foglal magában. Ezzel szemben a HJ-féle példány cl.+ $\frac{1}{2}$ sztl. lev.+559 (helyesebben 556) lap terjedelmű. Igaz ugyan, hogy az a szöveg, amely HJ-nél a 125. lapon folytatólagosan tovább tördeltetett, a SzNM példányainál címlap nélkül, de lapalji kezdő szóval és újonnan kezdődő lapszámozással képez újabb kötetet. — Az 1734. évi kiadásban többek között egy olyan szövegzáró dísz fordul elő, amely az 1696. évben még nem használtott. Ez pedig kétfejű sast és három zenélő angyalkát ábrázol. Közülök az egyik papiroslapot tart, ezen pedig hangjegysor alatt *VIVAT LEOPOL | DVS* szöveg olvasható. Korhatározás szempontjából azonban ennek sincsen semmi jelentősége, minthogy a III. Károly idejében nyomtatott könyvhöz is felhasználhatták az I. Lipót idejében készült fadúcot. E mellett azután a SzNM ccc levelén megtaláljuk a Krisztus-névbetűs szövegzáró-dísz, amely a SzNM-beli mindkét példány első kötetében is (bár itt nagyobb alakban) előfordul. Ezzel szemben, mint már láttuk, a HJ-féle kiadásban ez még sincsen benne.

⁵ Ugyanez a szó a RMK-ban *Usgß* alakban nyomtatott.

⁶ Ez a vessző a RMK-ban hiányzik.

Végeredményében tehát azt a megállapítást tehetjük, hogy az itt megvizsgált példányok közül kétségtelenül 1696. évi nyomtatásának csupán csak a HJ példány mondható. A többire nézve azután az a véleményem, hogy azok egészében, vagy legalább is részletében, későbbi évekből eredő nyomtatványok. Feltételezem, hogy ennek a közhasználatos munkának 1696-tól 1734-ig több kiadást kellett megérnie, jöllehet ilyenről az irodalomnak eleddig nincsen tudomása.⁷ A mondott időpontig megjelent kiadásokban pedig a régi címlapot kellett utánozniok, s egyúttal ugyanazzal a régi impresszummal is ellátniok. Még az is valószínű, hogy egy-egy kiadásból csak ívek maradtak meg, amelyeket az újabb nyomásokkal össze is párosítottak; de hogy ezt megtehessék, a szedéskor lehetőleg ügyelniök kellett az előző kiadásokat híven követő tördelésre.

A Székely Nemzeti Múzeum tulajdonában van még egy 1740. évi nagyszombati nyomtatású Corpus Juris Hungarici is. Ennek második és harmadik kötete hasonlóképpen 1734. évi kiadású címlappal van ellátva; különben mindenben megegyezik az előbb ismertetett hasonló évszámú példánnyal.

Ezek után azt hiszem, hogy a SzNM. 1 és a SzNM. 2 példánynak legfennebb csak az első kötetét lehetne az impresszummal közel-egykorúnak tartanunk, ugyanis csupán csak ezek szövegének betűtípusai egyeztetethők HJ kétségtelen korú betűivel.⁸ — Ha tehát megfigyelésem megfelel a valósnak, az említett jelenség magyarázata csakis az lehet, hogy az egykori jogészvilág megnyugtatósa, helyesebben; a kipróbált, helyes és változatlan régi kiadás látszatának keltése végett nyomták az újabb kiadásokra még mindég az 1696 évszámot és Hörmann János András nyomdász nevét. E szelid megtévesztést különben még az a körülmény is elősegítette, hogy különösen a cím- és kezdőbetű-típusokat bár kopottan is, de még sokáig használhatták.

Vizsgálódásaim során arra az eredményre jutottam, hogy föltétlenül áttanulmányozandó az eddig 1696. évinek tudott nagyszombati kiadású Corpus Juris Hungarici mindenik megmaradt darabja; csakis így lehet majd pontosabban elkülöníteni az eredeti kiadást az újabb lenyomatoktól. A Szabó Károlytól felsorolt példányok között is akadnak majd ilyen változatok, utányomások.⁹

⁷ Legalább is se *Petrik* Magyarország bibliográfiája, se az általam átnézett könyvtárakban nincsen.

⁸ Ezzel kapcsolatosan azt a feltevést merem megkockáztatni, hogy a SzNM. példányainak első kötete 1698-ban nyomtatott, minthogy ebben az évben jelent meg a Szabó Károlytól leírt 1696. évi kiadás III. kötetének befejező része, vagy pedig 1699-ben, amikor az „*Index Corporis Juris Hungarici*“ látott napvilágot. Sőt ilyen formán még az is megtörténhetik, hogy a RMK. leírása is olyan példányról vététt, amely talán 1698-ban, vagy 1699-ben szedetett és nyomtatott volna.

⁹ Magyarországtól valló huszonkét éves olszakítottágunkban lelje magyarázatát az a körülmény, hogy csak e dolgozatom nyomdába adása után került kezembe a Magyar Könyvszemle 1940. évfolyamának első füzeté. Ennek 65—70. lapján *Harsányi* András fentebb idézett dolgozatomról írott nagyon érdemes ismertetésében megemlékezik a *Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi Könyvtárában* levő 1696. évi kiadású Corpus Juris Hungarici — példányokról. Összehasonlítása pedig megerősíteni látszik azt a feltevésemet, hogy az idézett impresszum több változatot, helyesebben több kiadást jelöl. Azonban a tüzetes vizsgálat megejtése után sem tartom visszavendőnek fenti dolgozatomat, minthogy

3.

Komjászegi Andrásné temetési kártája

Csupán utalást találtam erre az ismeretlen nyomtatványra. Minthogy azonban a XVII—XVIII. században általánosan szokásban volt temetések alkalmára nyomtatott kárta készítése, szükségesnek látom a kevés példányban megmaradt anyagnak minél nagyobb számban való összegyűjtését, hogy azután — mint külön nyomtatványfajta — külön csoportba választva, megkülönböztethessük a RMK. többleveles anyagától.

Szaniszló Zsigmond tordai lakos, alispán, majd szolgabíró említi naplójában, hogy 1684 január havában 22. *Mentem* (Komjászegegről) *haza* (Tordára). *Holt meg Komjászegi Andrásné asszonyom* (Komjászegen.) 23. *Mentem Komjászegre. Kültem leveleket Kolosvárra az búcsúztató s chárták felől. Kültem az öcsémnek denar.* 24. 24. *Jött ki Szentkirályi Kolosvárról, búcsúztatót, chártákat is hozott.* 25. *Temettük el az szegény asszonyomat, Istennek hála, elég tisztességesen.*¹

Az itt említett Komjászeginé a naplóíró Szaniszló anyósa s minthogy unitárius vallású volt, az emlékére készített kárta és a búcsúztató szövegét is valószínűleg a kolozsvári unitárius kollégium diákjai szerzették. Nyomatását Veregyházi Szentyel Mihálynak kellett végeznie. Különösen érdekes adat, hogy e nyomtatvány szövegét, a reája nyomtatott életrajzzal megversekkel együtt, egyik napról a másikra meg is írták és ki is nyomtatták.

Herepei János

JAVÍTÁSOK ÉS PÓTLÁSOK

Herepei Jánosnak a múltévi, XLVII. kötetben megjelent közleményében a következő sajtóhibák javítandók, illetőleg kiegészítések toldandók be:

A 255. l. 7. sorában kezdődő első mondat így változtatandó meg: *Szenczi Abrahámnak 1667. június 4-e előtt bekövetkezett elhunytával a váradi egyház egykori nyomdája minden felszerelésével együtt egyelőre a fejedelemre szállott.*

Uo. a bekezdés végén a mondat így alakítandó át: *ellenben a most megállapított eredettel annál is inkább ki kell egészítenem, mivel 1647-ben maga Rákóczi fejedelem is bizonyítja, hogy „Váradon jó compactor vagyok.”*^{2a} — Ehhez lapalji jegyzetként beiktatandó ez: ^{2a} *Illyésy János: Nyomdatörténeti adatok. MKSzte 1898 : 276.*

A 365. l.-on felülről az 1. sorban *STEPHANUS* h. *STEPHANVS* és *PRIMARIUS* h. *PRIMARIVS*.

ez egy lépéssel tovább szándékozik vinni korábbi gondolatomat, megállapítván, hogy e kiadások nem egy év, hanem több, mint egynegyed század alatt megjelent utánnomásokat foglalják egybe. Ennek alapján tekintélyes részüknek ki is kell esniök a RMK keretei közül.

¹ Szaniszló Zsigmond naplói. Közl.: *Torma Károly*. TörtTár. 1889: 250.

A 257. l. 18—19. sorában *temettetel* h. *temettetett*.

Uo. a 8. sorban *SUBTER* h. *SVBTER*.

Uo. a 9. sorban *ORBIIT* h. *OBIIT*.

Uo. a 16. sorban *CLAUDIT* h. *CLAVDIT*.

A 366. l.-on a 14. sorban *Stepani* h. *Stephani*.

Uo. a 18. sorban *nyomot* h. *nyomott*.

A 374. l. 1. sorában *Azzsinouunk* h. *Azzsoniunk*.

A 375. l. 26. sorában *fideliatem* h. *fidelitatem*.

A 376. l. 1. sorában *Fomula* h. *Formula*.

A 378. lap első bekezdésének végéhez: *Különben a nyomdának és a könyvkötészetnek XVII. századbeli szerves összefüggését mutatják a sárospataki tipográfiának 1666, 1669 és 1674. évben készült leltárai is. E nyomda, amely hasonlóképpen fejedelmi alapítás, eléggé bőségesen fel volt szerelve mind betűanyaggal, mind könyvsajtóval, mind pedig könyvkötő-szerszámmal (Harsányi István: A sárospataki nyomda leltárai. 1666, 1669, 1674. — MKSzle 1926: 111).*

A 378. lap második bekezdésének végéhez: *Ennélfogva tehát Geleji latin nyelvű egyházi beszédei második kötetének szedése Brassai Márton teljesítménye. Az a körülmény pedig, hogy a szerző az előjáróbeszédet 1640. október 25-én, vagyis az előbb idézett levél megírásától számított több, mint tíz hónap múlva keltezte (Geleji Katona István: Praeconi Evangelici Tomus Secundus. b4. jelzésű levél A. lapján), tanúsítja, hogy az ezernél is több ívrétű lapnyi szedés-nyomésmunkát a nyomda körülbelül egy esztendő alatt fejezhette be.*

A 379. l. 29. sorában *közüvelődési* h. *közművelődési*.

A 385. l. 20. sorában *AH* h. *AB*.

A 386. l.-on a családfában a második nagy összefoglaló vonal alatt lévő, a *fiú* és a *Judit* szót összefoglaló kisebb vonal törlendő.

HIBAIGAZÍTÁS

Tóth Zoltánnak a folyóirat multévi, XLVII. kötetében megjelent *A román történettudomány és a székelyföldi románság kérdése* című tanulmányában a következő hibák javítandók:

Az 543. l.-on az utolsó sor ugyanazon lap első soraként felülre teendő.

Az 545. l.-on a 27. sorban *tették* h. *tették*.⁹⁶ olvasandó.

Az 545—553. l.-on a ⁹⁶—¹³⁸.ig terjedő jegyzetszámok a szövegrészben eggyel magasabb számértékre javítandók. A ¹³⁹ jegyzet törlendő.

Az 549. l. 3. sorában a ¹¹⁶ jegyzet törlendő.

Uo. a ¹¹⁶ lapalji jegyzet helyett ¹¹⁷, a ¹¹⁷ helyett meg ¹¹⁶ olvasandó.

Az 552. l. utolsó sorában *Cselló* h. *Csalló* olvasandó.

Az 553. l.-on a ¹³⁹ lapalji jegyzet h. ^{140a}, a ¹⁴⁰ h. ¹³⁹ és a ^{140a} helyett ¹⁴⁰ olvasandó.